

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 105 1984

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00757-1 (häftad)

ISBN 91-22-00759-8 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1985

Märta Netterstad: *Så sjöng barnen förr. Textmaterialet i de svenska skolsångböckerna 1842–1972*. Skrifter utgivna av Svenskt Visarkiv 8. Rabén & Sjögren. Sthlm 1982.

Genom folkskolan har statsmakten i snart ett och ett halvt sekel haft möjligheter att påverka barnens samhällsuppfattning och andra grundläggande synsätt. Det bör vara av stort intresse att relativt ingående få veta hur detta har gått till, inte minst vad gäller skolsången, som förefaller vara ett effektivt medium för ändamålet. Både av detta och många andra skäl är »Så sjöng barnen förr» en avhandlingstitel som väcker förväntningar. Märta Netterstad har studerat textmaterialet i svenska skolsångböcker från den allmänna folkskolans start 1842 fram till 1972, och hon har gjort det från flera olika utgångspunkter. Hennes huvudsyfte är att »söka klarlägga vilka värderingar och attityder som skolsången innehåller och förmedlar». Hon har även undersökt källorna till repertoaren och sångtexternas författare. Hennes intresse har likaså inriktats mot frågan hur sångböckerna har fungerat som diktantologier. Dessutom har hon i sin bok tagit med en översiktlig sångbokshistorik, där de styrande redaktionella insatserna och förändringarna i repertoaren särskilt har observerats.

På flera av dessa områden redovisar Märta Netterstad resultat av vikt för vår kunskap om det andliga klimat som folkskolans läromedel under olika tider ger uttryck för. Hon kan visa hur repertoaren länge kännetecknades av ett långt drivet traditionsbevarande. Förändringarna gick trögt och långsamt. Fyra kategorier av sånger skulle länge förbli de centrala i skolsången: kungs- och fosterlands-sånger, andliga sånger, folkvisor samt natur- och årstids-sånger. Av dessa dominerar den sistnämnda kategorin. Längre rådde stor brist på egentliga barnvisor, med form och innehåll avpassade efter den unga publiken. Först inemot sekelskiftet sker en verklig förbättring med namn som Felix Körling, Jeanna Oterdahl, Anna Maria Roos och Emmy Köhler. I senare tid kom så barnvisan att åter radikalt förnyas: här är det främst den fine poeten Lennart Helling som fört in barnvisan på nya vägar.

Rätt snart efter folkskolans start utkristalliserade sig en relativt fast kärna av sånger, som åter och åter igen dök upp i häftena och som blev allmänt kända och sannolikt mycket sjungna. De direkta statliga styrningarna var till en början faktiskt överraskande oprecisa och vaga. Det var först i och med 1919 års läroplan som ett direkt inflytande på sångurvalet gör sig gällande. Däremot hade man tidigare starkt påverkats av de högre skolformernas repertoar. En viktig åtgärd kom 1943, då det föreskrevs att 20 namngivna sånger skulle inläras i skolan. Det var de s. k. »stamsångerna», som inte bara var nationalsånger och religiösa sånger utan även var visor av glättigare typ som »Vi gå över daggstänkta berg» eller hade ett stämningsskapande, idylliskt innehåll som »Nu tändas tusen juleljus». Vid det laget ansågs det vara viktigt att ta till vara »en central sångskatt» som annars kunde försvinna, trots att förändringarna ändå varit så blygsamma. På 1930- och 40-talen kunde sången betraktas som »en del av vårt andliga hemvärn», och karakteristiskt nog var repertoaren hos den då så populära allsången i hög grad den samma som skolsångens.

En viktig källa för sången i skolan hade från början varit studentsången. Mellan sångböckerna och Läsebok för

folkskolan fanns även en fast knytning: sålunda tonsattes dikter ur läseboken, och en betydande del av dem infördes även i sånghäftena.

Från andra världskrigets slut förändras repertoaren radikalt bl. a. genom att »populärvisan» och »trubadurvisan» fick en allt fastare position. En påtaglig internationalisering av innehållet skedde samtidigt: det ensidigt patriotiska sköts i bakgrunden för visor som kunde främja den mellanfolkliga förståelsen. Till slut hade förändringen gått så långt att barn kunde komma till sin lärare och be att få sjunga »Olympiadsången». Idrottstävlingar som sänts på TV var de enda tillfällen de hade hört Du gamla, Du fria!

Märta Netterstad har haft ett synnerligen omfattande material att handskas med. Hennes egen uppgift att det rör sig om 28 000 sånger har dock råkat bli överdriven. Vad hon har räknat är antalet sångtexter i häftena utan hänsyn till om en och samma sång förekommer flera gånger. Hur som helst rör det sig om ett, som författaren uttrycker det, »oformligt stort antal sånger». En urvals-metod var nödvändig, och efter samråd med statistisk och datateknisk expertis har hon valt en metod för slumpmässigt urval som i stora drag ser ut så här: De mindre sångböckerna, de som innehåller tio eller färre sånger, registrerades och analyserades i sin helhet. I övriga fall valdes en tiondel av sångerna i häftena. Om sluppen föll på en sång som redan hade registrerats togs den ändå med, och därmed hade man en möjlighet att se vilka sånger som redaktörerna oftast och helst har använt.

Inför sin klassifikation av innehållet gjorde Märta Netterstad först en pilotundersökning som gällde innehållet i 13 sångböcker, en för varje decennium. Den första sorteringen gällde sångernas huvudteman, och här gick hon främst efter den gruppering i fosterländska sånger, andliga sånger, årstidssånger etc. som hon fann vara vanlig i sångböckerna. Men sedan blev det nödvändigt att gå närmare in på de individuella texternas innehållsprofil, och då måste även vissa sidoelement registreras. En fosterländsk sång kan ju t. ex. ha ett sidoelement av religiös art, och detta kunde enklast konstateras genom en registrering av ord som Gud, Herren, Skaparen, Jesus, osv. Analysen skedde på hela det utvalda materialet, varvid varje text först kategoribestämde med hänsyn till huvudtemat, varefter samtliga sidoelement registrerades. Uträkningarna av frekvensen, dvs. antalet gånger en variabel påträffades, utfördes sedan med hjälp av dator. Summorna uttrycktes även i promilletal av hela materialet. Resultaten redovisas i histogram i slutet av avhandlingen och kommenteras utförligt i ett inledande kapitel. På den kvantitativa undersökningens resultat stöder hon sig enligt egen uppgift även i de kvalitativa analyser som rikligt förekommer i boken.

Eftersom histogrammen spelar så stor roll i redovisningen är det synd att de inte alltid är tillräckligt klara och överskådliga. De kategorier som har valts är också i några fall alltför grova. Lydnad, plikttröhet, pålitlighet, trofasthet, vänskap, »snällhet» är t. ex. begrepp som är svåra att sammanföra i en och samma grafiska framställning. Vad är det egentligen som redovisas i ett sådant fall? Frekvensen folkvisor når enligt ett annat histogram toppar under åren 1843–1852 och 1953–1962, men det visar sig vara frågan om helt olika typer av material. I det första fallet rör det sig om svenska eller nordiska sånger, i det senare om visor från andra folk.

När man lägger ner så stort arbete som här skett på en resurskrävande statistisk undersökning är det naturligtvis av största vikt att de grundläggande förberedelserna är av god kvalitet. Ibland blir här de statistiska resultaten suddigare och mindre intressanta än vad som borde vara av nöden eftersom de olika kategorierna inte är tillräckligt avgränsade och definierade.

Metoden räcker självklart inte helt till för att klara det andra ledet i målsättningen: vilka värderingar och attityder som sångerna *förmedlar*. Det är huvudsakligen det första ledet i kommunikationsprocessen, nämligen redaktörernas och andra styrandes preferenser och intentioner, som kartläggs. Att komma längre är på grund av materialets knapphet svårt, och det hade i och för sig inte varit anmärkningsvärt om författaren begränsat sin målsättning och gjort halt vid denna punkt. Ett annat och fruktbarare alternativ hade varit att i första hand begränsa undersökningen till de sångböcker som varit mest frekventa. Visserligen är uppgifterna från förlagen om upplagesiffrorna bristfälliga, men det borde ha gått att komma ganska långt enbart genom att studera vilka sångböcker som har utkommit i flera upplagor. Redan härigenom hade man varit på fastare mark när det gäller påståenden om vad som faktiskt har nått fram, inte bara stannat på de hypotetiska avskiternas nivå. I materialet har nu kommit med även en mängd udda sångböcker som aldrig har kunnat utöva något inflytande eftersom de inte fick någon större spridning.

Vissa möjligheter att med hjälp av tidigare insamlat material komplettera undersökningen har också försumrats. T. ex. har Nordiska museet i sitt arkiv en undersökning kallad Skolväsen, där utvalda personer från olika delar av landet har berättat om sin skolgång. I många fall sträcker sig deras erfarenheter långt ner i 1800-talet. Utnyttjandet av detta material skulle ha ställt särskilda krav på källkritik: det utgörs av minnesbilder av händelser som i berättarögonblicket låg långt tillbaka i tiden. Representativiteten kan ifrågasättas både på grund av det ganska, ringa antalet informanter och sättet att välja dem. Men det är ändå egendomligt att detta material inte ens omnämns i avhandlingen. Det anmärkningsvärda med uttalandena från landsbygdens informanter är nämligen att de i så gott som samtliga fall intygar hur undanskymd plats som sången i äldre tid intog i deras skolor. När den förekom skall den helt ha dominerats av psalmsången. En del annorlunda uppgifter kommer dock från staden.

För de senare av de årtionden som undersökningen gäller har det funnits helt andra möjligheter att intervjua lärare och elever om sången i skolan, något som nu har förbisett, med undantag av ett fåtal, strövis inlagda synpunkter.

Eftersom den kvantitativa undersökningen har tagit så mycken kraft och krävt så stort utrymme har även en del andra viktiga resonemang förbigåtts eller har bara berörts i förbigående. Som läsare efterlyser man t. ex. betydligt mera av såväl historiskt som internationellt perspektiv. Vi får veta ytterst litet om den situation i vilken folkskolan uppkom och utvecklades. En sannolikt så väsentlig faktor för skolsången som sambandet mellan folkskolans målsättning och den tidiga etnologin och hembygdsvetenskapen har lämnats åt sidan. Ett så viktigt namn vad gäller skolans läromedel som Arthur Hazelius förekommer inte i avhandlingen. Om den inspiration som kan ha kommit

från de nordiska grannländerna och från kontinenten lämnas man i stort sett okunnig.

Avhandlingen gäller ett ämne som ligger i gränsområdet mellan litteraturvetenskap och folkloristik. Det är därför ganska förvånande att författaren så föga har satt sig in i folkloristisk metod och terminologi. Hennes definition av termen folkvisa skiljer sig t. ex. så mycket från gängse folkloristiska synsätt att det vållar allvarliga besvär. Det samma gäller termer som skillingtryck och traditionsbärare. Över huvud taget synes det finnas en gräns mellan dessa discipliner som är egendomligt svårt att forcera.

Blandningen av kvalitativ och kvantitativ metod har varit nödvändig i en undersökning som denna. Men det är viktigt att läsaren får veta vad som är vad. Nu säger Märta Netterstad sig ha stöd i de kvantitativa resultaten i de kvalitativa analyserna, och ofta blir läsaren ganska förvirrad. Det är ibland helt oklart om ett uttalande enbart är av pseudostatistisk karaktär eller om det är grundat på ett resultat som är framtaget med hjälp av datorn.

Trots den kritik som kan riktas mot Märta Netterstads avhandling framstår den ändå som till stora delar värdefull och grundläggande. Det är värt aktning att en forskare har kuraget att ge sig i kast med ett ämne utanför de upptrampade stigarna och därmed kan tillföra vår disciplin nya erfarenheter, i detta fall på läromedlens viktiga men föga genomforskade område.

Ebbe Schön

Sonja Svensson: *Läsning för folkets barn. Folkskolans Barntidning och dess förlag 1892–1914. Med en inledning om fattiga barns läsning på 1800-talet.* (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet 16.) Rabén & Sjögren. Sthlm 1983.

Den svenska barnlitteraturforskningen har sedan ett 20-tal år tillbaka fått akademisk status, och det är inte längre särskilt uppseendeväckande att en doktorsavhandling behandlar litteratur för barn. Sådana avhandlingar har lagts fram både inom litteraturvetenskap, konstvetenskap och pedagogik, vilket demonstrerar att det rör sig om ett tvärvetenskapligt forskningsområde. Bland de litteraturvetenskapliga avhandlingarna behandlar några förstarrangsförfattare. Astrid Lindgren, Maria Gripe och Harry Kullman har sålunda fått sina avhandlingar. Ett litteratursociologiskt arbetssätt ligger emellertid nära till hands, eftersom en koppling mellan intresset för litteraturen själv och intresset för läsarna är ett karakteristiskt drag i barnlitteraturforskningen.

Den sociologiska inriktningen har en naturlig plats vid Uppsala universitets litteraturvetenskapliga institutions avdelning för litteratursociologi ledd av professor Lars Furuland. Härifrån har under senare år fyra doktorsavhandlingar om de ungas läsning presenterats. Lena Kåreland och Stefan Mählqvist var först. Kårelandskas *Gurli Linders barnbokskritik* (1977) behandlar inte bara denna i början av 1900-talet välkända barnbokskritiker utan också hur den svenska barnbokskritiken kom till och utvecklades. Mählqvists *Böcker för svenska barn 1870–1950* (också 1977) granskade hela årsutgivningarna med 10 års mellanrum varvid även böckernas innehåll uppmärksammades. Christina Tellgren följde med *På barnens bok-*